

Izlaganje sa znanstvenog skupa

328.123(497.5)

321.728(497.5)

O opoziciji

IVO BANAC*

Sažetak

Neuspjeh ustavne demokracije, nepostojanje suglasnosti, nedostatak građanskih sloboda i nepovredivost vlasništva konstante su hrvatske povijesti. Danas pak živimo u vremenu formalne demokracije i višestranačja. Ovaj režim trpi oporbu ali je delegitimira i čini neodgovornom. (On ne vlada po zakonu i nema sustavne ideologije). Stoga su mu imanentna tri tipa opozicije: ona koja ga vuče u totalitarizam, zatim ona koja dugoročno teži demokraciji i napokon ona koja je sklona unutarnjim reformama. Ključni uvjet uspjeha demokratskog pokreta u Hrvatskoj je u suprotstavljanju nacionalizmu i za suživot, u raznolikom društvu s funkcionalnom elitom i međuovisnošću kao načelom.

Hrvatska je danas u posebnom, i u njezinoj povijesti već videnom položaju glede legitimnosti opozicije. Od početka modernih stranaka, dakle, od preporodnih vremena do prvog desetljeća dvadesetog stoljeća, polazišta svih domaćih političkih činitelja očituju vjeru, izravno ili ne, da se vlast ne zasniva na samovolji. Ta vjera nije nužno bila jača od Draškovićeve nade u "pravodarnost miloljubnoga kralja, kao otca našega",¹ premda znamo da je često bila slabija od Starčevićevih anatema protiv "despotije". No, ona je zasigurno zastupala ideju baštinjenog zakona i ustanova, čak i onda kad je bila daleko od demokratskih načela. Upravo zbog nje moderni su totalitarci moral prikrivati neograničenu samovolju svojih postupaka, pa i kad se radilo o predstavničkim tijelima i njima primjerenim oporbenim skupinama. Tako je apologet šestojanuarske diktature Mijo Radošević dokazivao da je ukidanje parlamentarizma ne samo ukidanje "partijsko-policajne orijentalne satrapije" i korupcije nego da je kralj-diktator zapravo uveo modernu pravnu državu, ravnopravni porezni sustav i "ravnopravnost među jugoslovenskim plemenima".² Jednako tako, bivši je liberal Vinko Krišković dokazivao da su u odsustvu "austrijskog cara /i/ njegove kamarile" ustavna jamstva, "što su ih liberalizam i demokracija davali našem Saboru,

* Ivo Banac, redovni profesor povijesti Yalskoga sveučilišta u New Havenu

¹Drašković, Janko, Disertacija, u: *Riznica ilirska, 1835—1985.*, prir. Miroslav Šicel, Zagreb-Ljubljana, 1985., str. 56.

²Radošević, Mijo *Osnovi savremene Jugoslavije: Nova politika*, Zagreb, 1935., str. 514—17.

nepraktična, a zapravo nepotrebna. Nepraktična zato što se ne mogu vršiti u ovo ratno doba, kad državu treba da vodi jedna volja i brza nesmetana odluka. /.../ A zapravo nepotrebne zato, jer je Poglavnik svojom poslanicom Saboru i velikim programnim govorom od 28. veljače /1942./ /.../ pokazao, da nije poput predjašnjih glavara zemlje od tuđinske vlasti, nametnut silnik, proti kojemu je Saboru bilo braniti se i odupirati, nego pravi i istinski sin svoga naroda i njegov prvi i najradiniji službenik”.³ Neću navoditi komunističke protopluralističke argumente od dirigiranih sabora do “delegatskog sistema” i “pluralizma samoupravnih interesa”, jer su još uvijek svježiji i dobro poznati.

Danas živimo u vremenu formalne demokracije i višestranačja, formalne zato što cilj vlasti nije širenje demokracije i produbljanje demokratskih ustanova, uključujući opozicije, nego upravo obratno — pronalazjenja argumentata za samovolju vladajuće stranke i njezina demiurga. Drugim riječima, cilj vlasti nije ograničavanje vlasti i promicanje slobodnog pojedinca, nego stvaranje novih državnih ovisnika putem nacionalne manipulacije i korupcije. Ponavljam, ovo je već viđeno. Ban Karoly Khuen-Hedervary vladao je upravo na ovaj način, te stoga stoji karakteristika Kršnjavoga iz 1895. da je Khuen “samo političar, samo taktičar, a nikakav upravitelj”, koji bi, da dode za ministra predsjednika u Pešti dezorganizirao vladajuću Liberalnu stranku, podržao korupciju, te pravio “saveze s katolicima, narodnostima, sa svim i svakim da se što duže održi na kormilu”.⁴ Za Khuenovo razmišljanje o ustanovi Sabora, opet po Kršnjavomu, rječito govori njegov prijekor određenom vojnom biskupu, koji nije podržao protukanonsko mišljenje vojne oblasti u slučaju jednog vojnog kapelana. To je, po Khuenu, “kao kad bih ja oštro raspravljao o nekoj naredbi ministarstva pred mojim saborom”.⁵

Dakako, nad nama više nema pretpostavljenih središnjih ministarstava, barem se tako uvelike tvrdi. I u tomu i jest novost hrvatske politike, pa i hrvatske opozicije. Naime, u općenitoj nacionalnoj homogenizaciji hrvatske politike, koja je vjerojatno bila isto toliko nužna koliko i neizbježna, današnja politička homogenizacija, nasuprot dominantnim čimbenicima i homogenističkim silama u Austro-Ugarskoj i obje Jugoslavije, odražava jedno preživjelo stanje stvari. Bit našega današnjeg problema nije u naslijeđenim odnosima, nego upravo u onima koji su stvoreni od 1990. naovamo. Stoga je najbolju sliku o problemu hrvatske opozicije nedavno iznio Vlado Gotovac, kad je ustvrdio da je “Izglasavanje polupredsjedničkog Ustava u prvom /.../ trenutku primljeno bez otpora većine opozicijskih

³Krišković, Vinko, Hrvatski Sabor nekad i danas, *Spremnost*, I/1942., br. 2, str. 1.

⁴Kršnjavi, Iso, *Zapisi*, prir. Ivan Krtalić, Zagreb, 1986., str. 75, 95.

⁵Ibidem, str. 58.

prvaka", te da je "naša bitna pogreška bila [...] što smo vjerovali da možemo stvoriti državu neovisno o tome kako Srbi u njoj žive".⁶

Neuspjeh ustavne demokracije, nepostojanje prave umjesto nametnute suglasnosti, nedostatak građanskih sloboda i nepovredivost vlasništva, predstavlja konstantu moderne hrvatske povijesti. Ovo nije mjesto za historičističko objašnjenje ovakvog stanja. No, bitno je zaključiti da je delegitimiranje opozicije vrlo učestala metoda vlasti u hrvatskoj povijesti devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Štoviše, hrvatsko je društvo i danas pod jakim dojmom događaja iz drugog svjetskog rata, kad je okupacijski režim izazvao revolucionarni pokret, gušio ga krajnim mjerama, te pridonio oblicima građanskog rata protkanog terorom i redistribucijom imovine. Stoga ovdje moramo raščlaniti ne samo načine na koje današnja oporba sebe (neuspješno) pokušava legitimirati nego i načine koji bi doveli do pravog legitimiranja oporbe. To je nužan preduvjet za miran razvoj političkog sustava i izbjegavanje novih građanskih sukoba.

U Hrvatskoj je danas na vlasti jedan autoritaran režim, prepoznatljiv ne po diktatorskoj krutosti, nego upravo po nedostatku takve krutosti. Ovaj režim trpi politički pluralizam, ali ga delegitimira i čini neodgovornim. On nije odredio nikakvu sustavnu ideologiju, ali je određen čitavim nizom mentaliteta. On vlada ne po zakonu, nego po familijarnoj proceduri. Što je najvažnije, njegovo popuštanje (nedavni slučaj Merčep) ne znači širenje baze, nego upravo suprotno. Takav sustav potiče tri vrste opozicije: (1) onu koja ga želi odvući u čisti totalitarizam (krajnja desnica u svim svojim folklornim i zasad neozbiljnim oblicima, o kojoj ovdje neće biti riječi); (2) onu koja teži demokraciji (dugoročno najopasniju i na koju ću se posebno osvrnuti); (3) unutrašnju oporbu (kratkoročno najvažniju). O potonjoj oporbi, onoj unutar vladajućeg sustava, dovoljno je reći da sudjeluje u vlasti sa svojim posebnim programima, ali nikad nauštrb sustavu. Ona zagovara posebne pravce unutar sustava (tehnokratska linija, proeuropska ili protueuropska orijentacija) ili predstavlja razne alternativne vetrane pokreta, ali samo one koje djeluju unutar sustava (dakle, ne Mesić — Manolić). No, njezin je cilj samo reforman, pa stoga stvara iluziju da sustav posjeduje obilate rezerve za samokorigiranje, te da politička borba ne iziskuje velika zalaganja. Zato je ova vrsta lažne oporbe u suštini protu-institucionalna, te ne doprinosi izgradnji opozicije kao demokratske ustanove. Isto se, s tek malom rezervom, može reći za poluoporbenne stranke (Đapić), grupacije ili unutarstranačke tendencije.

Preostaje nam označiti okvire demokratske oporbe. Tipično je za sadašnju hrvatsku situaciju da je utjecaj oporbenih stranaka u obrnutom omjeru s dosljednošću njihova oporbenog stava. Najdosljednije oporbene stranke (HSP-1861. ili SDU) najmanje su utjecajne, a relativno umjerna opozicija (SDP, HSS, HSLS) ima više utjecaja. To samo potvrđuje da je u

⁶Gotovac, Vlado, Hrvatska u kućnom pritvoru, interview s Tonijem Gabrićem, *Feral Tribune*, XII/1995., br. 525., str. 4, 6.

Hrvatskoj na djelu autoritaran ili monocentričan sustav koji se lako može reformirati, ali koji ne mora biti nužno demokratski ni poslije reformi. Naime, naše je višestranačje više rezultat vanjskog okruženja i pretenzija režima, nego organskih društvenih promjena. To znači da bi uz još jači pritisak vanjskog čimbenika moglo doći i do temeljitog poraza vladajuće stranke, ali time još nije zagarantirana pobjeda demokracije. Inonu je u Turskoj 1945. uveo višestranačje, koje mu je u susjedstvu naraslog sovjetskog imperijalizma jedino garantiralo zaštitu zapadnih saveznika, pa je njegova (i Atatürkova) Republikanska narodna stranka potpuno potučena u razmaku od 1946. do 1950. godine (broj njenih zastupnika pao je sa 395 na 69), ali Turska u tom razdoblju nije postala pluralna demokracija. Štoviše, vojska se nije uplitala (niti se mogla uplitati) u politiku u vrijeme Atatürka i Inonua, ali je redovito intervenirala u višestranačju. Stoga hrvatski izbori 1995., čak kad bi i pokazali zamjetan pad HDZ-a, ne bi nužno doveli do nogo demokratskog sustava. Za to je potrebna organska oporba u kojoj sudjeluje široki dijapazon stanovništva — zapravo pokret za demokraciju. Tomu treba težiti da bi se sustav temeljito promijenio.

Upravo zato što je politička organiziranost u autoritarnim društvima bitno ograničena financijskim mogućnostima, a i ovisnošću čitavih društvenih kategorija o državi, slobodne profesije i ustanove (poput akademskih i intelektualnih udruženja ili vjerskih zajednica) postaju važan čimbenik političkog okupljanja. Tako je bilo u dekadentnom komunizmu od konca 1970-ih. Tako je i sada. Zato je borba za "dušu" ovih ustanova popratna pojava autoritarizma. Ne ulazeći u razloge zašto su hrvatske intelektualne ustanove u ovom smislu uglavnom zakazale i prije i poslije 1990., želio bih se osvrnuti na sadašnju polemiku oko zatvorenosti "Glasa koncila" (Pisnel, Padjen, Banac), zapravo oko stava Katoličke crkve prema najgorim aspektima sadašnje situacije (etničko čišćenje, nacionalna i vjerska diskriminacija, eskadroni smrti). Crkva se ovdje poziva da zauzme stav u skladu sa svojim učenjem, premda je jasno da većina oporbenjaka izbjegava kritičko deklariranje u ovoj stvari (što je Jozo Radoš lijepo objasnio prošlog proljeća). Naravno, ovakvo bi deklariranje predstavljalo iznimku u tradicionalnom crkvenom centramaštvu kad je riječ o političkim moćnicima. S druge strane, koncilski je Crkva naučila puno iz vremena fašizma, komunizma i revolucija u trećem svijetu, pa se zacijelo ne želi vratiti na status prije 1918. Ironija je da se u Hrvatskoj danas slavi Haulik (izložba "Sveti trag"), premda su haulikovske tradicije bitno opteretile položaj Crkve u društvu i poslije pada Austro-Ugarske.

Na kraju, u Hrvatskoj je ključ za uspjeh svakoga demokratskog pokreta u odlučnom suprotstavljanju nacionalizmu kao ideologiji i društvenom uredenju. Komunistička hajka protiv nacionalizma (često sama vođena u nacionalističkom stilu), te nacionalna neravnopravnost u bivšem režimu, potisnule su svijest o krajnjim dometima ove žilave moderne i sekularne ideologije. Danas je proces razdvajanja višenacionalnih društava odmaknuo daleko. Američko pristajanje uz već oformljene nacionalno segregirane državnice u podijeljenoj Bosni samo je najava istobitnih procesa u ameri-

čkom društvu. Dok su obojeni demonstranti od 1963. (veliki pohod Martina Luthera Kinga) do 1993. u Washingtonu demonstrirali za integrirano višerasno društvo i socijalnu pravdu, ovog su mjeseca na Maršu milijuna (crnih) muškaraca zapravo zagovarali rasnu podijeljenost bez ikakvog društvenog programa. Riječ je o porazu integralizma koji nas uvodi u nove unutarnje i svjetske sukobe. Ne pronademo li put k tolerantnom suživotu u raznolikom društvu s funkcionalnim elitama i među-ovisnošću kao načelu, naša će država i sama postati plijenom novog nacionalnoga darvinizma. U svijetu grabežljivaca velike ribe jedu male.

Ivo Banać

ON OPPOSITION

Summary

The author claims that we are living in the time of formal democracy and multipartyism. He advocates a thesis that the Croatian government tolerates the opposition but at the same time deligitimizes it and renders it untrustworthy. The government does not rule by the book and has no systematic ideology. Thus three types of opposition are immanent to it: the one that leads into totalitarianism, the one that strives towards democracy and finally the one that is given to internal reforms. The key condition for the success of the move towards democracy in Croatia is in countering nationalism and in coexistence within a heterogeneous society with a functional elite and interdependence as a principle.